
ÓKOR

A Villa dei Papiri Herculaneumban. Archeológia, recepció és digitális rekonstrukció

Az itáliai Herculaneumot a Vezúv Kr. u. 79. augusztus 24-i kitörése teljesen elpusztította: hosszú évszázadokra még a – közel 20 m vastag, megkövült vulkanikus iszap alatt szunnyadó – város létezése is feledésbe merült. Első újrafelfedezése (1709) óta azonban mind a tudományos, mind a szélesebb értelemben vett közvélemény szünni nem akaró érdeklődése övezi. Különösen érvényes ez a legendássá vált Villa dei Papiri 1752-ben felfedezett impozáns épületegyüttesére. A sok szempontból kimagasló értéket képviselő villát egyedülállóvá teszi az a tény, hogy az ókori világ egyetlen *in situ* felfedezett könyvtárát rejt magában, benne a görög irodalmi papiruszok egyetlen olyan nagyobb gyűjteményével, amely nem Egyiptomból került elő.

A Villa dei Papirivel foglalkozó szakirodalom – mely mára már egy kisebb könyvtárat tesz ki – 2010-ben egy újabb kötettel gyarapodott. A *Mantha Zarmakoupi* szerkesztette tanulmánykötet – melynek alapjául a 2007 szeptemberében Oxfordban megrendezett, A Villa dei Papiri archeológiája, recepciója és digitális rekonstrukciója című konferencia előadásai szolgáltak – a legfrisebb tudományos eredmények összefoglalása a villával kapcsolatos archeológiai, művészettörténeti és papirologiai kutatásokban részt vevő kiváló szakemberek tollából. Aki végigolvassa a 78 táblányi színes és fekete-fehér fotóval, ábrával gazdagon illusztrált kötet tanulmányait, az átfogó képet kap az ásatások történetéről a XVIII. század közepétől napjainkig, megismerheti a legújabb ásatásoknak köszönhetően napvilágra került leleteket csakúgy, mint a villát díszítő falfestményeket. Külön fejezet foglalkozik a villa szoborgyűjteményével, feltételezett tulajdonosának régóta vitatott kérdésével és a könyvtárral, az elszenesedett papirusztekercsek kibontására és elolvasására tett kísérletek történetével. Két tanulmánynak is a villa valós újjászületése a témája: az egyik a malibui Getty-villa megépítésének előzményeivel, a másik a Villa dei Papiri rekonstrukciójának szánt pazar épületegyüttesével foglalkozik. Nem kevésbé izgalmas az utolsó írás a villa digitális rekonstrukciójáról.

A villa XVII. századi felfedezését követő, jobbára kincsvadászatnak nevezhető kutatások 1765-ben félbeszakadtak. Mintegy két évszázadon át a múzeumok és az archívumok falai között folytatódott a munka a papiruszok és a szoborleletek vizsgálatával. Mivel maga az épület ez idő alatt megközelíthetetlen volt, az architektúrájára vonatkozó egyetlen információt a kiváló svájci hadmérnök, Karl Weber – ma is használható – alaprajza nyújtotta.

Carlo Knight és *Andrea Jorio* egy 1980-ban megjelent tanulmánya – mely először tett kísérletet a villa lokalizálására – a Villa dei Papiri újrafelfedezéséhez vezető út fontos állomásának bizonyult. Ezt a folyamatot, valamint az első *sub divo* ásatások (1994–1998) eredményeit elemzi *Antonio De Simone* (*Rediscovering the Villa of the Papyri/ A Villa dei Papiri újrafelfedezése*) kezdve attól, hogy az olasz kulturális minisztérium 1982-ben felállított egy munkacsoportot, melynek az volt a feladata, hogy megvalósíthatósági tanulmányt készítsen a villa feltárásához. Az előkészületek fontos eleme volt a XVII. századi tárnák azonosítása: egyébiránt már Knight és Jorio azonosították a XVIII. századi „Ciceri 1” néven ismert alagúthoz vezető bejáratot, valamint a villa fölötti területet, amely a XVIII. században „Bosco degli Agostiniani” néven volt ismert. Mindemellett a kutatóknak felül kellett vizsgálniuk a XVIII. századi dokumentációt ahhoz, hogy rekonstruálni tudják az akkor elvégzett munkát. Ténylegesen 1986. október 16-án, a Bourbon-kutatások megszakadása után kétszáz évvel léptek emberek – ezúttal már régészek – a villába a „Veneruso 1”-nek elnevezett tárnán keresztül. Az 1983 és 1990 közötti időszak munkálatainak egyik eredménye annak megállapítása, hogy a destruktív Bourbon-kutatások ellenére még mindig figyelemreméltó építmények őrződtek meg. A geofizikai kutatásoknak köszönhető az a felismerés, hogy a villát körülvevő terület két vége közötti szintkülönbség több mint 10 méter, ami arra utal, hogy a villa egy – mind a klimatikus viszonyokat, mind a kilátást tekintve rendkívül kedvező helyen – a Vesuvius és a tengerpart közötti domboldalon épült. Világossá vált továbbá, hogy az épületszerkezetek komplexitása miatt lehetetlen azokat tárnákon keresztül kutatni, a modern archeológiai kutatások számára egyébként is elfogadhatatlanok a sok kárt és zavart okozó XVIII. századi módszerek, amelyeknek legfőbb célja az volt, hogy minél gyorsabban szállítsanak műalkotásokat a frissen létrehozott Bourbon múzeum számára.

De Simone tanulmányának második felében összefoglalja a projekt második fázisának (Infratecna ásatások 1994 és 1998 között), vagyis Herculanum északnyugati insulájának és a Villa dei Papiri ásatásának legfontosabb eredményeit. Ami az utóbbit illeti: minthogy napvilágra került az

atriumnegyed nyugati része, szükségessé vált az atriummal kapcsolatos korábbi nézetek felülvizsgálata. Mindemellett De Simone a *basis villae*-vel (alépítménnyel), valamint az alsó teraszon lévő monumentális épületkomplexummal foglalkozik.

Az atriumnegyednek – amely az épületegyüttes fő szintjét alkotja – a tengerre nyíló panoráma szempontjából is kiemelt szerep jut. 1998-ig az atrium szektor tizenhat – kivétel nélkül mozaikokkal díszített – helyiségét, valamint az atriumnegyedet övező porticus tenger felé eső oldalának egy darabját ásták ki, összesen mintegy 750 négyzetméternyi területet. A falmaradványok főképpen második stílusba tartozó festményeket őriztek meg, vagyis egyidősek az épülettel, a padlózat *in situ* fennmaradt dekorációja – geometrikus díszítésű fekete-fehér és színes mozaikok – a kései köztársaság és a korai császárkor időszakára datálhatóak.

De Simone a leletek és a kiásott részek elemzése alapján arra a következtetésre jut, hogy a villa azoknak a fényűző rezidenciáknak a kontextusába illeszkedik, amelyek a második stílus elterjedésének nagy időszakában, Kr. e. 60. és Kr. e. 40. között épültek. Olyan jól ismert épületekkel lehet tehát összevetni mint pl. a Villa dei Misteri Pompejiben vagy Fannius Synchronon boscorealéi villája.

Míg a XVII. századi kutatások a villa fő szintjére korlátozódtak, addig a 90-es évek ásatásai felfedték egy *basis villae* (alépítmény) létezését, melynek tetejére a fő szint épült. Napvilágra került homlokzata 25 méter széles és kb. 4 méter magas, vagyis a *basis villae* valószínűleg ugyanolyan kiterjedésű volt, mint az atrium szektor. A XVII. századi dokumentációból egyáltalán nem látható, váratlan felfedezés volt, hogy a *basis villae* több szintre tagolódik, és a tengerre néző oldala erősen szkénografikus jellegű, monumentális architektúrát mutat. Összességében véve: a *sub divo* ásatások eredményeként hozzáférhetővé vált építészeti és dekoratív elemek analízise lehetővé tette a villa építésének idejére vonatkozó új hipotézisek felállítását. A szerző megállapítása szerint a Villa dei Papiri lényegében egységes elgondolás alapján Kr. e. 60 körül épülhetett. Lehetőség nyílt továbbá az atriumnegyeddal határos porticus funkciójának meghatározására és főképpen a villa vertikális kiterjedésének az új értelmezésére annak nyugati, tenger felé néző oldalán. Eszerint a villának négy különböző szintje van: a fő szint (ezt kutatták a XVII. században, ma 11, az ókorban 16 méter a tengerszint feletti magassága); a *basis villae* homlokzata (ma 5, az ókorban 11 méterrel a tengerszint fölött); a harmadik szint, amelyhez az ún. „alsó terasz” tartozik (ma 2,30 méterrel, az ókorban 7,30 méterrel feküdt a tengerpart fölött), és ahonnan lépcsőn lehetett lejutni a tengerpartra (negyedik szint). A XVII.

században kb. 80 szobrot ástak ki a villából: bebizonyosodott, hogy az épület további szobrokat rejt, ahogyan újabb papiruszleletek is előkerülhetnek. Mivel papirusztekercsek különböző helyiségekből, részben hordozható tartókból kerültek elő, feltételezhetően megkísérelték megmenteni őket. Így elképzelhető, hogy a tengerpartra vezető útvonal mentén lévő helyiségekben vannak még tekercsek.

De Simone meggyőződése szerint a kivételes és sok szempontból tipikusan római épületegyüttes az *asiatica luxus* hagyományába illeszkedvén az egyik legvilágosabb és legjelentősebb példája a királyi rezidenciákra aspiráló római villáknak: a római elit azon törekvésének, hogy domusaiban és villáiban a hellénisztikus udvarok életstílusát reprodukálja.

Maria Paola Guidobaldi és Domenico Esposito tanulmánya (*New Archaeological research at the Villa of the Papyri in Herculaneum /Új régészeti kutatások a herculaneumi Villa dei Papiri-ben*) a villa területén folytatott legújabb ásatásokat tárgyalja, amelyek 2007 júliusától 2008 márciusáig zajlottak a Pompeji Régészet Főfelügyelőség (Soprintendenza Archeologica di Pompei) irányításával. Ennek során egyértelműen kiderült, hogy a villa sokkal komplexebb és hatalmasabb volt annál, mint amilyenek korábban feltételezték. A szerzők részletesen ismertetik a villából származó legújabb leleteket és az egyes helyiségek dekorációját, így elemzik a falfestményeket is. Ez utóbbiak vizsgálata során egyértelmű bizonyítékokat találtak arra, hogy a vulkánkitörés idején festők dolgoztak a villában: valószínűleg azért, hogy helyrehozzák azokat a károkat, amelyeket a Vesuvius végső kitörését megelőző ismételt földrengések okoztak. De nem csupán a falak festése, hanem általában véve a villa megrongálódott felső szintjeinek újjáépítése is éppen folyamatban volt a katasztrófa bekövetkeztekor.

Az építés technikájának, a padlózatnak, a falfestményeknek és a szobroknak együttes, koherens tanulmányozása többek közt lehetővé tette a szerzők számára a villa meggyőző datálását a Kr. e. I. század harmadik negyedére.

Eric M. Moormann, aki az 1980-as évek elején írt tanulmányában a villa XVII. század óta ismert falfestmény-töredékeit elemezte, jelen kötetben arra tesz kísérletet, hogy akkori eredményeit beleillessze az új ásatások kontextusába (*Wall paintings in the Villa of the Papyri. Old and New Finds/A Villa dei Papiri falfestményei: régi és új leletek*). A XVII. század közepén kivágott – és legfeljebb Weber dokumentációja alapján lokalizálható – falfestmény-töredékek Moormann megállapítása szerint a villa két nagy korszakához köthetőek: a Kr. e. I. század közepéhez és a Kr. u. I. század utolsó évtizedéhez, vagyis August Mau általánosan elfogadott terminológiájával élve: a

középső második stílustól a negyedik stílusig terjedő időszakhoz. Az atriumból és az azzal határos helyiségekből előkerült második stílushoz tartozó falfestmények szegényes maradványait elemezve a szerző arra a következtetésre jutott, hogy azok magas színvonalú alkotások, és nem különböznek az olyan jobban ismert korabeli falfestményektől, mint amilyenek a boscorealéi villát vagy a Villa A-t (Torre Annunziata) díszítették. Bizonyos tipikus negyedik stílusú töredékek vizsgálata – amelyeknek eredeti helye a kis és/vagy nagy peristylum egyik porticusa lehetett – lehetővé tette azok időbeli elhelyezését is: Moormann Nero halála, azaz Kr. u. 68 utánra datálta őket. Az új divatot követő, Herculanumban tipikusnak számító finom eleganciájú negyedik stílus mellett a villában meghatározó a második stílusú dekoráció. Mindez annak bizonyítéka, hogy a tulajdonosok igen nagyra értékelték, ezért mintegy 140 éven keresztül megőrizték azt, mégpedig a ház hagyományosan legfontosabb részében, az atriumban és az azt körülvevő helyiségekben.

A villa XVII. századi felfedezése óta a legnagyobb lelkesedést és érdeklődést kétségkívül a napvilágra került szobrok váltották ki. (Elegendő, ha csupán Winckelmannra, illetve esztétikai nézeteire gyakorolt hatásukra utalunk.) *Carol C. Mattusch* azt az izgalmas és sokat vitatott kérdést vizsgálja, hogy a villa szobordíszzeit – általában a nagy városi domusok és vidéki villák szobordíszzeit – a tulajdonosok tervszerűen, valamiféle elgondolás, „program” alapján válogatták-e össze (*Programming Sculpture? Collection and Display in the Villa of the Papyri/Tervezett szoborgyűjtemény? Gyűjtés és elrendezés a Villa dei Papiriben?*)? A Villa dei Papiriből 1750 és 1761 között előkerült mintegy 85, többségében bronzból készült szobor egységes gyűjteményként való vizsgálata magától értetődőnek tűnik, ugyanakkor az a tény, hogy a szobrok stílusa, anyaga, mérete, készítésük technikája igen eltérő, arra utal, hogy különböző műhelyekben készültek, különböző időszakokban. Mattusch mindenesetre kétségbe vonja, hogy a villa dekorációja egységes programot tükrözne.

Mindez szorosan összefügg egy másik, több mint egy évszázada vitatott problémával: a villa tulajdonosának/tulajdonosainak kérdésével, melynek vizsgálatával *Mario Capasso* foglalkozik a kötetben (*Who Lived in the Villa of the Papyri at Herculaneum – A Settled Question?/Ki élt a herculaneumi Villa dei Papiriben? Elintézett kérdés?*). A papiroológus Capasso két diszciplína, a papiroológia és az archeológia szembenállását igyekszik feloldani azzal, hogy megkísérli összhangba hozni eredményeiket. A papiroológusok ugyanis a villa tulajdonosát a könyvtárt alkotó több száz könyv alapján azonosítják, ám következtetéseiket a régészek nem feltétlenül fogadják el. A

szerző négy kérdést vizsgál meg újra: 1. Mikor épült a villa? 2. Ki építette? 3. Miért építette? 4. Ki élt benne az építése és a Vezúv kitörése közötti időszakban? A villa építésének pontos ideje a szerző álláspontja szerint nem állapítható meg teljes bizonyossággal addig, amíg a teljes komplexumot ki nem ássák, mindenesetre a legelfogadottabb álláspont szerint a Kr. e. I. század első felére, az új, 2007–2008 közötti ásatások alapján a Kr. e. I. század harmadik negyedére (ld. Guidobaldi és Esposito tanulmányát) tehető. A kutatók álláspontja szerint a villa a 79. évi katasztrófaig, vagy az azt közvetlenül megelőző időszakig lakott volt, utolsó tulajdonosainak idején azonban kezdte elveszíteni arisztokratikus jellegét – akárcsak számos más villa a Kr. u. I. században. Általánosan elfogadott feltételezés szerint a villa történetének három fázisa közül ez, a gazdasági lakóépületté való átalakulás a legutolsó. Eme átalakulás jeleként értelmezik a villa területéről előkerült tekintélyes mennyiségű gabonamaradványt, a számos halhorgot csakúgy, mint a gyér bútortárat. Némelyek ebben az összefüggésben, a villa új funkciójára való előkészületek jeleként értelmezik azt a tényt is, hogy számos – a szerző számításai szerint 161 – papirusztekercs nem a könyvtárból, hanem hordozható tokokból került elő a két peristylum hosszabbik oldala mentén. Ugyanakkor bizonyos, hogy a villát eredetileg a nyugodt szemlélődést és pihenést szolgáló luxusrezidenciának tervezték. Erre utal a megfontolt, a klimatikus viszonyokat messzemenően figyelembe vevő tájolása, az elbűvölő panoráma, monumentális mérete, elhelyezkedése (a város közvetlen közelében, nem teljesen elkülönülve attól) csakúgy, mint csodás műgyűjteménye, gazdag könyvtára és a körben elterülő ápolt kertek.

Arra a kérdésre, hogy ki építette a villát, az elmúlt több mint egy évszázadban nyolc válasz született a szakirodalomban. A szerző a „jelöltek” (Lucius Calpurnius Piso Caesoninus, Marcus Octavius, Lucius Calpurnius Piso Pontifex, Appius Claudius Pulcher, a Mammii, a Balbi, Lucius Marcius Philippus és Caius Memmius) mindegyikét sorra veszi, tüzetesen megvizsgálva a szakirodalom mellettük és ellenük felhozott érveit. Tanulmányának végén a következő fontos következtetésekre jut: a villa legvalószínűbb tulajdonosa (és egyben építtetője) a Kr. e. I. század első felében Lucius Calpurnius Piso Caesoninus lehetett. Eme hipotézis mellett szól a görög könyvtár, benne Piso pártfogoltjának, az epikureus filozófus gadarai Philodémónnak nem csupán műveivel, hanem jegyzeteivel, vázlataival és másolatban is meglévő könyveivel. Az epikureizmus jelenlétére utalnak a villában Epikuros és Hermarchus mellszobrai, valamint egy hónapos kis-malac bronzszobra. Mivel a szoborgyűjtemény hosszú idő alatt alakult ki, egységes interpretációját aligha lehet adni. Elképzelhető, hogy Philodémón

hatással volt Piso Caesoninusra egyik vagy másik darab kiválasztásakor, de az valószerűtlen, hogy a kollekció teljes egészében az epikureus filozófus munkásságát tükrözné. A konklúzió további fontos eleme: Nincs ok annak feltételezésére, hogy Piso halála (kb. Kr. e. 42.) után nem a fia, Piso Pontifex tulajdonába jutott a villa, aki annak könyvtárát további epikureus szövegekkel gyarapíthatta. A Villa dei Papiri egészen a 79. évi katasztrófiáig a *gens Calpurnia* birtokában lehetett (ahogyan pl. Caius Calpurnius Piso baiae-i villája megszakítás nélkül a Calpurnii tulajdonában volt az Augustus-kortól Nero koráig). Végül a szerző leszögezi, hogy jelenlegi tudásunk alapján a villa végső átalakulása gazdasági lakóépületté csupán hipotézis, bizonyosságot csak a teljes feltárás után nyerhetünk.

A Villa dei Papiri egyedülálló leletanyagával, a könyvtárából (könyvtáraiból) származó könyvekkel foglalkozik a kötetben *David Sider (The Books of the Villa of the Papyri/ A Villa dei Papiri könyvei)*. A tekercsek felfedezése – amelyeket kezdetben elszenesedett fahasáboknak vélték – érthető lelkesedést és izgalmat váltott ki az ókortudósok körében: a lelet jelentőségét aligha lehet túlbecsülni. A tekercsek olvashatóvá tétele azonban hallatlan nehézségekkel járt – és jár voltaképpen mind a mai napig. Sider rendre bemutatja azokat a kísérleteket és módszereket, amelyekkel a XVII. és a XIX. században megpróbálták kinyitni és elolvasni a papirusztekercseket, különös figyelmet szentelve a „történet hőisének”, Antonio Piaggio atyának, aki feltalálta azt a nagyszerű szerkezetet, amellyel anélkül lehetett kibontani a tekercseket, hogy azok súlyosan károsodtak, vagy végképp elenyésztek volna. (Ez a technika csak a XX. században változott meg az elektromágnesesség alkalmazásának köszönhetően.) A szerző behatóan vizsgálja a könyvtár jellegét is, és arra a következtetésre jut, hogy a főképpen görög epikureus szövegeket tartalmazó specializált könyvtár egy nagyobb könyvtár része kellett, hogy legyen, amely mind görög, mind latin szövegeket tartalmazott.

Nem szakemberek számára is érdekesítő olvasmányt kínálnak a kötet végén álló tanulmányok: *Kenneth Lapatin* a Getty-villa születésének történetét követi nyomon attól kezdve, hogy a visszavonult életet élő olajmiliárdos, az 1950-es évek végén a világ leggazdagabb embereként számon tartott J. Paul Getty elhatározta, megépítteti malibui birtokán (Kalifornia) a Villa dei Papiri mását (*The Getty Villa: Recreating the Villa of the Papyri in Malibu/ A Getty-villa: A Villa dei Papiri újraalkotása Malibun*). A művelt és sokat látott üzletember eleve múzeumnak szánta a villát: értékes műgyűjteményének kellett otthont adnia. A múzeum 1974-ben nyitotta meg kapuit, ám addig, a tanulmány tanúsága szerint tervezőknek és építőknek

egyaránt számtalan nehézséggel kellett megküzdeniük. A végeredmény mindenképpen lenyűgöző: a látogatók egy ókori római luxusvilla páratlan élményét élhetik át. A villa eme valós újjászületésével foglalkozik a kötet *A gyönyörtől a „bűnös gyönyörig”, a színlelésig: a Villa dei Papiri újjászülete* című tanulmány (*Diane Favro: From pleasure, to „guilty pleasure,” to simulation: rebirthing the Villa of the Papyri*), míg a kötetet szerkesztő Mantha Zarmakoupi a Villa dei Papiri projekt virtuális valóságú digitális modelljéről ad számot (*The virtual reality digital model of the Villa of the Papyri project*). A projektet az UCLA Cultural Virtual Reality Laboratory-ban fejlesztették ki a 2000-es évek elején, és annak bemutatására szolgál, „hogyan lehet alkalmazni a virtuális valóságú modelleket az archeológiai helyszínek dokumentálására és kutatására”. Mindemellett a modellek azzal, hogy hipotetikus rekonstrukciókat mutatnak be, építészeti emlékek virtuális restaurációjához nyújthatnak javaslatokat. A projekt három fő célja az volt, hogy (1) létrehozza a Villa dei Papiri digitális építészeti modelljét; (2) bemutassa a villa architektúrájának virtuális realitású rekonstrukcióját és (3) reinkorporálja a villából származó ismert festmény-, mozaik-, szobor- és papiruszfragmentumokat. Zarmakoupi megismertet a rekonstrukció metodológiájával, valamint bemutatja magát a modellt is.

Nem kevésbé izgalmas és tanulságos cikk *Dana Arnoldé* a villa XVIII. századi felfedezéséről és korabeli értelmezéséről (*En Foillant à l’Aveugle: Discovering the Villa of the Papyri in the 18th century*). A szerző – kulturális és pszichoanalitikai elméletekre támaszkodva – nem csupán a villa XVII. századi ásatásának a történetét vizsgálja, hanem azt is, hogy milyen képzetek kapcsolódtak a kutatásokhoz, hogyan viszonyultak hozzá a kortársak, akik számára a múlt – részben írott források felfedezése, részben fizikai maradványok kiásása révén – váratlanul mintegy kézzelfoghatóvá, láthatóvá lett.

Mantha Zarmakoupi (szerk.): *The Villa of the Papyri at Herculaneum. Archaeology, Reception, and Digital Reconstruction. (A Villa dei Papiri Herculaneumban. Archeológia, recepció és digitális rekonstrukció)* (Sozomena. Studies in the Recovery of Ancient Texts. Edited on behalf of the Herculaneum Society by Alessandro Barchesi, Robert Fowler, Dirk Obbink and Nigel Wilson. Vol. 1) Walter de Gruyter, Berlin/New York 2010. ISBN 978-3-11-020388-2, 221 + 78 o. melléklet.

Szekeres Csilla